
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 338.43.02 : 332.012.2

О. М. БОРОДИНА,
професор, доктор економічних наук,
член-кореспондент НАН України,
завідділом економіки і політики аграрних перетворень
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України",
І. В. ПРОКОПА,
професор, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН України,
головний науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)

АГРАРНИЙ РОЗВИТОК І САМОРОЗВИТОК ГРОМАД: МОДЕРНІЗАЦІЯ ЧЕРЕЗ ВЗАЄМНУ АДАПТАЦІЮ (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Розкрито сутність модернізації аграрного сектору економіки України як суспільно-виробничої системи. Показано, що вона повинна включати гармонізацію інтересів господарюючих суб'єктів і сільських громад. Висвітлено завдання і можливості модернізації сільського соціуму через самоусвідомлення, самоорганізацію, згуртування і розвиток громад. Обгрунтовано основні засади політики сільського розвитку на базі громад і формування системи його державного регулювання.

Ключові слова: аграрний розвиток, аграрний сектор, адаптація, гармонізація, модернізація, регулювання, сільські громади, сільський розвиток, суб'єкти господарювання.

O. M. BORODINA,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Head of the Department of Economics and Policy of Agrarian Transformations,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,
I. V. PROKOPA,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Corresponding Member of the NAAS of Ukraine,
Principal Researcher of the Department of Economics and Policy of Agrarian Transformations,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

AGRARIAN DEVELOPMENT AND SELF-DEVELOPMENT OF COMMUNITIES: MODERNIZATION THROUGH THE MUTUAL ADAPTATION (METHODOLOGICAL-THEORETIC ASPECT)

The essence of a modernization of the agrarian sector of Ukraine's economy as a social-productive system is presented. It is shown that it must include a harmonization of the interests of economic entities and rural communities. The task and possibilities of a modernization of the agrarian socium through the self-comprehension, self-organization, rallying, and development of communities are clarified. The main principles of the agrarian development policy on the basis of communities and the formation of a system of state's regulation of this development are substantiated.

Keywords: agrarian development, agrarian sector, adaptation, harmonization, modernization, regulation, agrarian communities, economic entities.

Бородина Олена Миколаївна (Borodina Olena Mykolaivna) – e-mail: olena.borodina@gmail.com;
Прокопа Ігор Васильович (Prokopa Igor Vasyl'ovych) – e-mail: iprokopa@ukr.net.

Оцінки сучасного стану та характеру розвитку аграрного сектору України в офіційних звітах і наукових публікаціях коливаються в широкому діапазоні — від компліментарних до песимістичних. Зокрема, дехто називає аграрний сектор навіть "локомотивом" національної економіки, зосереджуючи увагу на таких його показниках, як зростання обсягів виробництва, збільшення експорту окремих видів сільськогосподарської продукції та валютних надходжень від нього, високий рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств. Поміркованіші оцінки розкривають істотні диспропорції в галузевій та продуктивній структурах сільського господарства, недоліки надмірної концентрації землекористування і монокультуризації рослинництва, а також інші деформації в сільськогосподарському виробництві. Отже, рівень оптимізму щодо результативності аграрного сектору знижується з розширенням меж аналізованого об'єкта. Якщо ж врахувати, що цей сектор охоплює не тільки суб'єктів господарювання — юридичних осіб, але й господарства населення, а також середовище, яке забезпечує його природними, інфраструктурними та соціальними ресурсами, то оцінки його стану і характеру розвитку виявляться ще менш оптимістичними, адже аграрне зростання у нас супроводжується занепадом села.

Досвід показує, що у багатьох країнах світу нарощування сільськогосподарського виробництва свого часу справді ставало рушієм розвитку всієї економіки. При цьому воно також супроводжувалося рядом небажаних явищ, подібних до тих, які спостерігаються сьогодні у вітчизняних умовах. Але уряди передових країн постійно коригують аграрну політику з метою мінімізації негативних наслідків цих явищ. Ще в минулому столітті світова наука і практика почали розглядати аграрне зростання не як кінцеву мету, а як засіб соціально-економічного розвитку суспільства, і в першу чергу — його сільської складової. Такий підхід зберігається й дотепер. На ньому ж значною мірою ґрунтується і українська Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Важливо, щоб державна аграрна політика вдосконалювалася відповідно до цілей цієї Стратегії, а реальна практика аграрного розвитку була спрямована на її реалізацію.

Слід підкреслити, що, на відміну від зростання, аграрний розвиток не є виключно економічним явищем. Аграрний розвиток — це таке нарощування аграрного виробництва, при якому вигоди від нього більш-менш рівномірно розподіляються між усіма учасниками процесу, підвищення продуктивності здійснюється способом, безпечним для навколишнього природного середовища, а скорочення зайнятості у сільському господарстві супроводжується створенням нових робочих місць у позааграрній сфері на селі. Отже, Україна стоїть перед необхідністю переходу від аграрного зростання до аграрного розвитку. І цей перехід має відбуватись у процесі модернізації аграрного сектору, яку справедливо визнано одним з його невідкладних завдань.

Соціоекономічна модернізація аграрного сектору — орієнтація на громади. Модернізація, як правило, трактується як оновлення об'єкта, приведення його у відповідність до нових вимог і норм, показників якості [1]. Найчастіше модернізація пов'язується з технічним оновленням машин, обладнання і технологічних процесів, з техніко-технологічним переоснащенням промислових і сільськогосподарських підприємств тощо.

Проте термін “модернізація” вживається і в значно ширшому розумінні – як напрям розвитку певних систем, включаючи такі складні, як національна економіка та її сектори, суспільство та його окремі частини. Причому модернізація передбачає не тільки осучаснення різних складових цих систем, але й їх внутрішню гармонізацію. Так, відносно модернізації суспільства (зокрема, українського) А.А. Гриценко зазначає, що її методологічною основою “повинна стати концепція сумісно-розділеної діяльності громадян, соціальних груп, держави та інших суб’єктів суспільного життя, спрямована на вирішення сучасних завдань техніко-технологічного, економічного, соціального, політичного і духовного розвитку. Це передбачає початкову націленість індивіда на співвіднесення своїх егоїстичних інтересів з інтересами спільності, на розв’язання проблем не за допомогою відсторонення інших суб’єктів, а шляхом співробітництва і пошуку форм включення приватних інтересів у спільні” [2]. На жаль, саме цієї, “гармонізаційної”, складової модернізації сьогодні найбільше бракує в українському суспільстві, в національній економіці та її секторах, у тому числі аграрному.

Сьогодні в окремих сегментах українського аграрного сектору спостерігаються активне оновлення машинно-тракторного парку, впровадження новітніх технологій вирощування сільськогосподарських культур, використання сучасних способів первинної обробки продукції, її зберігання і транспортування тощо. Модернізуються не тільки технологічні процеси, але й виробничі підрозділи, сільськогосподарські підприємства (компанії) та їх вертикально інтегровані структури. Статистика свідчить про щорічне зростання кількості технічних засобів, придбаних аграрними підприємствами, причому найбільше зростають закупівлі високотехнологічних машин іноземного виробництва. В цілому у 2013 р. було придбано 16 тис. одиниць техніки і обладнання (на суму майже 7 млрд. грн.), у тому числі 4,5 тис. тракторів (на більш як 2 млрд. грн.) і 1,2 тис. зернозбиральних комбайнів (на 1,5 млрд. грн.) [3].

Поряд з технічним переозброєнням сільськогосподарських підприємств, зростає кількість засобів механізації і в господарствах населення. Якщо на початок 2010 р. тут налічувалося 165 тис. тракторів, то на початок 2013 р. – 184 тис. (або на 11,5% більше). Кількість зернозбиральних комбайнів за цей період збільшилася на 15%. Особливо високими темпами зростає насиченість селянських господарств малогабаритними машинами: у 2010–2012 рр. кількість мінітракторів і мотоблоків збільшилася з 36 тис. до 88 тис. (або у 2,4 раза). У зв’язку з підтримкою розвитку тваринництва дедалі більше селянських господарств (особливо тих, які утримують 3 і більше корів) придбавають доїльні установки. Водночас загальний рівень технічної оснащеності господарств населення залишається надто низьким.

Техніко-технологічна модернізація суб’єктів господарювання в аграрному секторі певною мірою підтримується державою. Так, сільськогосподарські підприємства і фермерські господарства можуть придбавати окремі види техніки на засадах фінансового лізингу. Передбачено компенсацію за рахунок бюджетних коштів частини витрат на будівництво і реконструкцію тваринницьких комплексів. Селянам відшкодовується частина витрат на придбання доїльних установок тощо. Юридичні та фізичні особи, що здійснюють інвестиції у сільське гос-

подарство та споріднені з ним галузі, користуються організаційною і моральною підтримкою держави. Проте механізми, спрямовані на узгодження інтересів господарюючих суб'єктів з інтересами місцевого населення, сільських громад і, за великим рахунком, усього суспільства (тобто такі, що забезпечують модернізацію аграрного сектору як *цілісної системи*), практично залишаються нерозробленими. Як наслідок, техніко-технологічні новації в сільському господарстві, що приносять вигоду тим, хто їх впроваджує, не справляють відчутного позитивно модернізуючого впливу на сільське середовище, а нерідко спричиняють погіршення і деградацію його ресурсного потенціалу.

Загальновідомі, наприклад, факти масового порушення вимог плодозміни і агротехніки при вирощуванні сільськогосподарських культур, до чого, серед іншого, спонукає прагнення максимально завантажити високопродуктивні технічні засоби. Недотримання норм і правил використання мінеральних добрив, отрутохімікатів та інших хімічних і біологічних засобів призводить до забруднення земель, вод і повітря. Використання великотоннажних транспортних засобів прискорило руйнування місцевих автомобільних шляхів, тверде покриття яких свого часу було споруджено з розрахунком на значно нижчі навантаження. Не менші проблеми для навколишнього природного середовища і здоров'я місцевих жителів створюють реконструйовані або новозбудовані тваринницькі комплекси, птахофабрики й тепличні комбінати.

Як правило, результатом техніко-технологічного оновлення сільськогосподарського виробництва є нагромадження фізичного капіталу суб'єктів господарювання та людського капіталу працівників. За логікою, це мало б сприяти зміцненню виробничої бази сільської економіки та людського потенціалу сільських громад. Проте у вітчизняних умовах такий зв'язок майже не проявляється. Більше того, відбувається відчуження господарюючих суб'єктів від місцевих соціумів і господарських систем.

Так, сьогоденній машинно-тракторний парк, транспортні та обслуговуючі підрозділи сільськогосподарських компаній агрохолдингів перестають бути органічною складовою продуктивних сил села на низовому рівні. Організовані у мобільні загони, вони виконують технологічні процеси на земельних масивах, орендованих у різних регіонах країни, "кочуючи" ними з настанням сприятливих строків виконання сільськогосподарських робіт. Кадровий склад цих загонів комплектується з жителів різних населених пунктів (сільських і міських), причому до нього рідко потрапляють особи, що проживають у селах, де орендуються земельні угіддя. Отже, місцеві жителі позбавляються можливості використовувати прилеглі до їхніх поселень земельні ресурси для реалізації своїх економічних інтересів. Подібне спостерігається і при створенні тваринницьких комплексів та інших об'єктів індустріального типу. Як правило, при їх розміщенні обирають місця поза межами існуючих населених пунктів. Для працівників же будують окремі житлові квартали або селища, де поселяються переважно особи і сім'ї, залучені з інших місць.

На національному рівні ігнорування принципу узгодження інтересів господарюючих суб'єктів з інтересами місцевих громад зокрема і суспільства в цілому призводить до виникнення загроз продовольчій безпеці та самій ресурсній

базі розвитку аграрного сектору на засадах розширеного відтворення. Впровадження дедалі інтенсивніших технологій, яке супроводжується виснажливим використанням природних ресурсів і витісненням з виробництва місцевого населення, свідчить про серйозне порушення базових пропорцій відтворювального процесу. Адже при цьому упродовж тривалого часу не відбувається повноцінного заміщення вартості, по-перше, таких спожитих засобів виробництва, як родючість ґрунтів, якість води, повітря та агроландшафтів, а по-друге, робочої сили. Ця хибна практика, врешті-решт, обірветься. І тоді господарюючі суб'єкти переорієнтують свій бізнес, а відновлення зруйнованих природних ресурсів і життєвого середовища у сільській місцевості ляже на плечі всього суспільства.

Всебічна модернізація аграрного сектору, як і будь-якої суспільно-виробничої системи, є можливою на засадах її соціоекономічного спрямування. Останнє передбачає не тільки осучаснення різних складових систем, але й їх внутрішню гармонізацію, коли, поряд з оновленням матеріально-речових елементів і розподільних відносин, відбуваються реалізація та нарощування творчого потенціалу людей, завдяки чому зростає загальна результативність функціонування економіки [4]. Щодо аграрного сектору, то в ньому процеси оновлення повинні охоплювати як сільськогосподарські підприємства, так і господарства населення, а також *відносини* між: усіма учасниками технологічного ланцюга виробництва продовольства; власниками і орендарями земельних ділянок; суб'єктами господарювання й сільськими співтовариствами в особі громад та їх представників. Це вимагає істотних змін в економічних та інституційних механізмах функціонування аграрного сектору. Аграрна політика України має бути адаптованою до глобальних тенденцій аграрного розвитку, в якому виокремлюються два стратегічних напрями: 1) розвиток аграрного виробництва з урахуванням регіональної специфіки та необхідності підвищення його конкурентоспроможності; 2) сільський розвиток на базі громад [5, с. 43].

В Україні, як і в інших державах світу, сільське господарство в усі часи будувалося на поєднанні великих, середніх і малих форм його організації, причому, як правило, великі господарства виконували роль провідників науково-технічного прогресу в галузі. Як правило, малі (селянські) господарства переймали у великих (зокрема, у поміщицьких господарств, колгоспів і радгоспів) передові методи обробітку ґрунту, догляду за рослинами і тваринами, нові сорти сільськогосподарських культур або породи сільськогосподарських тварин, знаходили способи використання технічних засобів. Це забезпечувало загальне зростання в сільськогосподарській галузі та підвищення рівня добробуту на селі. Успіх приносило також спільне розв'язання проблем охорони навколишнього природного середовища, розвитку інфраструктури та інших аспектів життя громад. Без відновлення взаємозв'язаності розвитку сільського господарства і села техніко-технологічна модернізація окремих суб'єктів господарювання в аграрному секторі може принести лише локальний і нетривалий ефект.

На нашу думку, гармонізацію інтересів господарюючих суб'єктів і громад у процесі соціоекономічної модернізації аграрного сектору можна забезпечити через:

– запровадження правових, економічних та організаційних механізмів регулювання діяльності агропромислових корпоративних структур, за яких би економічний ефект від масштабу виробництва і рентні надприбутки не вилучалися з села, а направлялися на місцевий розвиток, тоді як порушення агроекологічних вимог загрожувало б суб'єктам господарювання банкрутством;

– підтримку створення й розвитку доступних широкому колу виробників сільськогосподарської продукції місцевих продовольчих ринків, місцевих ринків виробничих і кредитних ресурсів, інформаційних мереж;

– сприяння розвитку сімейних господарств як таких, де найбільше поєднано інтереси господарюючих суб'єктів і членів громад;

– поширення взаємовигідного партнерства вертикально інтегрованих агропродовольчих формувань, сімейних фермерських та особистих селянських господарств для спільного виробництва трудомісткої сільськогосподарської продукції, її подальшої переробки і реалізації;

– підтримку процесів консолідації та кооперування дрібнотоварних господарств з метою спільного впровадження ними нових технологій виробництва, пакування, зберігання і формування великих партій товарної продукції та виходу з ними на ринки.

Реалізація окреслених завдань і досягнення викладених цілей вимагатимуть чималих зусиль і часу. Частина спрямованих на це заходів закладається у проект Програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, розробленої відповідно до схваленої Урядом України Стратегії. Зокрема, передбачається впорядкувати правила господарювання на землі та взаємовідносини з бюджетом виробників сільськогосподарської продукції всіх існуючих нині організаційно-правових форм з урахуванням реального місця кожного з них в економічній системі; посилити підтримку господарств з високою соціально-економічною роллю для сільських громад (особистих селянських і сімейних фермерських господарств, малих і середніх сільськогосподарських підприємств, у яких зайняті місцеві жителі); сприяти інтеграції малотоварних господарств у ланцюги доданої вартості на основі розвитку партнерства, колективних дій та кооперації тощо.

Усе це має стати важливим кроком до формування якісно нового аграрного устрою. З одного боку, в ньому господарюючі суб'єкти різних організаційно-правових форм і розмірів повинні були б мати соціально рівні можливості доступу до виробничих ресурсів (насамперед, земельних), техніко-технологічних і організаційних інновацій, фінансів, ринкової інфраструктури, вигідних цін тощо. З іншого ж боку, в ньому сільські жителі та їхні громади повинні були б отримувати адекватні вигоди від будь-якої форми участі в ефективному господарюванні в аграрному секторі — як власники виробничих ресурсів (у тому числі зданих в оренду земельних ділянок), як працівники і, зрештою, як члени суспільства, для яких сільська місцевість є їхнім життєвим середовищем. Остання ж форма вимагає не тільки відповідного нормативно-правового та організаційного врегулювання, але й змін у психології та усталеній поведінці селянства, спрямованих, по-перше, на протидію тим явищам і процесам, які суперечать його інтересам, а по-друге, на активізацію його власних зусиль щодо соціоекономічної модернізації аграрного розвитку.

Становлення і розвиток сільських громад: самоорганізація, мотивація, оцінка готовності до змін. Без активної заінтересованості та дійової участі селян у позитивних змінах у сільській економіці (насамперед, в її агропродовольчому сегменті) та сільському життєвому середовищі соціоекономічна модернізація аграрного сектору є неможливою. Сьогодні в Україні згаданий фактор є надто слабким, а тому саме його посиленню слід приділити особливу увагу. Адже, як уже зазначалося, сільський розвиток на базі громад є одним із стратегічних напрямів глобального аграрного розвитку.

Соціоекономічний розвиток сільських громад визначається як діяльність на локальному рівні, яка спричиняє реалізацію економічних можливостей громади та супроводжується зростанням громадянської свідомості людей, підвищенням рівня задоволення їхніх життєвих потреб і поліпшенням стану навколишнього природного середовища. При цьому громада розглядається не просто як сукупність осіб, об'єднаних спільним проживанням у межах певного поселення або конкретної території. Справжньою громадою люди стають тоді, коли усвідомлюють необхідність вирішити своїми силами якусь спільну для них проблему, проникаються прагненням її розв'язати, визначають, що саме кожен може для цього зробити і починають діяти у визначеному напрямі. Взаємодія – головний показник локального життя, який наповнює змістом його економічні, культурні, екологічні, організаційні та соціально-психологічні аспекти. Взаємодія є критерієм згуртування людських співтовариств у громади. Громада – умова формування зв'язків не тільки всередині локальних співтовариств, але й із значно ширшими верствами суспільства [6]. Потреба встановлювати і розвивати “зовнішні” зв'язки зумовлює і необхідність формалізувати громаду, що, як правило, здійснюється через створення громадської організації.

Таким чином, “...сільські громади – це самоорганізовані сільські жителі, які поділяють спільний життєвий простір, об'єднані прагненням, готовністю і реальними діями до поліпшення його економічного, соціального та екологічного становища, що створили для цього громадську організацію і визначили лідера з числа її членів” [5, с. 47]. У такому розумінні поняття “сільська громада” не тотожне поняттю “територіальна громада”, визначеному Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” *: “...Територіальна громада – жителі, об'єднані проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр”. І тут немає жодної суперечності: у згаданому законі територіальна громада розглядається як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, як носій його функцій і повноважень; у поданому ж вище значенні сільська громада є суб'єктом сільського розвитку.

Становлення сільських громад як дійових суб'єктів сільського розвитку – один з напрямів соціоекономічної модернізації аграрного сектору. Як технічна модернізація сільського господарства пов'язана з оновленням, наприклад, тракторного парку, так і модернізація сільських співтовариств передбачає становлен-

* Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Голос України. – 1997. – 12 черв. – С. 5–14.

ня на їх основі громад. Такий процес може розпочатися спонтанно всередині співтовариства в результаті того, що у певний час у ньому (в його найактивнішій частині) визрівають ідея, бажання зробити якусь спільну, потрібну всім справу (наприклад, відбудувати колись зруйновану церкву). У свою чергу, намагання реалізувати цю ідею зумовлює розвиток ряду описаних вище подій, результатом чого стають реальні дії, що закінчуються досягненням мети. Іншим варіантом "запуску в дію" процесу згуртування громади є заохочення кожного з її членів до виконання потрібного їй заходу через надання можливості участі у програмі або проекті, що реалізуються за підтримки держави або спонсорів.

В Україні є чимало прикладів самоорганізації селян для розв'язання місцевих проблем їхньої життєдіяльності як за першим, так і за другим варіантами. Щодо першого варіанта, то один з його наймасовіших проявів — об'єднання селян (створення кооперативів) з метою будівництва внутрішньосільських газопровідних мереж. Цей рух був особливо популярним у 1990-ті роки і в наступному десятиріччі, коли ціни на природний газ були низькими, а селяни ще мали великі сподівання на позитивні для них результати аграрної реформи та на відродження сіл. Як правило, газорозвідні мережі будувалися повністю за кошти селян. Але самоорганізація громад з метою газифікації сіл відбувалася не без зовнішньої мотивації: газифіковувалися в основному села, розташовані на доступній відстані до магістральних газопроводів, і за наявності підвідного газопроводу до села або за умови гарантування його будівництва, яке велося тоді за рахунок бюджетних коштів і спонсорської допомоги підприємств. Саме завдяки об'єднанню зусиль селян, влади і підприємців у 2012 р. кількість газифікованих сіл збільшилася (порівняно з 1990 р.) у 6 разів, а їх частка досягла 51,6%. Характерно, що з часом темпи газифікації сіл в Україні знизились: якщо у 1991—2010 рр. їх кількість щороку зростала в середньому на 577, то у 2011—2012 рр. — відповідно, на 361.

Інші відомі випадки згуртування селян з метою поліпшення своїх умов життєзабезпечення пов'язані з ремонтом автомобільних шляхів, які проходять через їхні села, з реставрацією твердого покриття сільських доріг, з відбудовою мостів [7], з будівництвом стадіону, з облаштуванням вуличного освітлення і зупинок громадського транспорту, з вивезенням сміття [8]. Крім заготівлі власними силами будівельних матеріалів, трудової участі у виконанні відповідних робіт, селяни у складчину та із залученням спонсорської допомоги орендують або придбавають технічні засоби, обладнання тощо.

Прикладом "зовнішнього" мотивування селян до згуртування з метою вирішення актуальних для них проблем може слугувати діяльність Українського фонду соціальних інвестицій (УФСІ) — неприбуткової організації, створеної у 2000 р. відповідно до постанови Уряду України. Метою УФСІ є підтримка найменш соціально захищених верств населення, а також ініціатив територіальних громад і громадських організацій. На рахунку УФСІ — 5 масштабних проектів, у рамках яких по всій території України на рівні місцевих громад реалізовано понад 1000 мікропроектів, спрямованих на відновлення або поліпшення базових соціальних послуг, на створення інноваційних соціальних послуг для уразливих груп населення. Крім того, проведено велику кількість навчальних і консультаційних

заходів, конференцій та семінарів з метою розвитку потенціалу місцевих громад і представників органів влади. Донорами УФСІ у різні роки були Світовий банк, Уряд Великобританії (DFiD), Уряд Швеції (Sida), Уряд Японії (JSDF), Уряд Німеччини (RfW) та інші зарубіжні організації [9].

При наданні донорської допомоги (виділенні гранту) Міністерство соціальної політики України, УФСІ та представник донора визначають напрям використання цих коштів і регіони, де впроваджуватимуться відповідні проекти. У 2013 р., наприклад, УФСІ отримав черговий грант від Уряду ФРН (RfW) у сумі 7 млн. євро, згодом направлений на проект “Сприяння розвитку соціальної інфраструктури”, що реалізовуватиметься у Львівській, Вінницькій та Кіровоградській областях. Заплановано заходи щодо реконструкції шкіл і дитячих садків, закладів базового медичного обслуговування, систем водопостачання та водовідведення тощо. Проект передбачає співфінансування у розмірі 20% з боку місцевих громад і 80% – з боку RfW [10]. У регіонах (областях) визначаються декілька районів, де оголошується конкурс між громадами на участь у реалізації мікропроектів. Громади, які хочуть отримати співфінансування для розв’язання важливого для них завдання, готують на конкурс свій мікропроект, а це спонукає їх до згуртування, виокремлення найневідкладнішої з проблем у їх селі, створення громадської організації, визначення форм власної участі в майбутніх роботах, мобілізації своєї частини коштів тощо.

Як правило, кількість мікропроектів, поданих на конкурс в областях, істотно перевищує кількість виділених мікрокредитів, тому участь у конкурсі вимагає ретельної підготовки, що, у свою чергу, позитивно впливає на згуртування громади, навіть якщо її проект не буде прийнято. У Вінницькій області, наприклад, у 2013 р. серед поданих громадами Козятинського, Піщанського та Ямпільського районів було відібрано і затверджено до впровадження 19 мікропроектів, а 34 мікропроекти занесено до резерву. Вартість відібраних мікропроектів перевищує 24 млн. грн. Серед них – реконструкція або модернізація 7 шкіл, 7 дитячих садків, 1 амбулаторії, 4 водогонів [11].

У наведених прикладах головним мотивом до згуртування сільських громад є поліпшення доступу до життєвих благ або підвищення їх якості. З позицій відтворювального процесу в аграрному секторі (сталого аграрного розвитку), це участь громад у забезпеченні відтворення робочої сили (збереженні сприятливого соціального середовища розвитку). Слід особливо підкреслити, що до виконання цієї функції громади залучають доходи, отримані в позааграрних сферах.

Прикладів згуртування громад у процесі розв’язання виробничих проблем у цілому та в аграрному секторі зокрема значно менше, і вони охоплюють вужче коло осіб, ніж у процесі виконання інфраструктурних проектів. Але такі приклади все-таки є. Частина з них пов’язана з реалізацією українсько-канадського проекту “Підвищення конкурентоспроможності молочного сектору України”. Проект надає допомогу не тільки селянським і сімейним фермерським господарствам, які займаються виробництвом молока, але й об’єднанням таких господарств, тим самим спонукаючи селян до спільних дій заради підвищення власного добробуту. Декілька згаданих об’єднань (кооперативів) створено у Стрийському районі Львівської області: за сприяння проекту в селах окультурили пасовища, коопе-

ративам надали техніку для вирощування і збирання багаторічних трав, надаються послуги зі штучного осіменіння тварин. Це призупинило тенденцію до скорочення поголів'я корів у селах, а окремі селяни навіть почали його нарощувати і створювати мініферми [12]. Інші приклади полягають у згуртуванні селян з метою формування товарних партій полуниці (Тернопільська область), смородини (Вінницька область) і ранніх овочів (АР Крим).

Слід зазначити, що насправді результатом реалізації будь-яких мікропроектів у селах є не тільки розв'язання відповідної місцевої проблеми, але й набуття громадою певних знань і навичок, підвищення її здатності самостійно вирішувати завдання свого розвитку. Це, зокрема, вважається однією з цілей проектів, які співфінансуються міжнародними організаціями. Правда, рівень згаданої здатності може бути різним на момент завершення мікропроекту, а з часом знижується, якщо активність громади падає. Як правило, так буває, коли початкове згуртування відбулося виключно або переважно з метою використання "дармових" спонсорських коштів, а в процесі реалізації мікропроекту не приділялася належна увага зміцненню довіри між людьми, заохоченню їх до взаємодії, до збільшення вкладу в досягнення спільної мети тощо, тобто до нагромадження соціального капіталу. Тим часом власне ця складова спільної дії людей є важливішою, ніж розв'язання конкретної місцевої проблеми, оскільки вона створює або зміцнює фундамент довготривалого розвитку громади.

Зарубіжні дослідники уже довгий час опрацьовують наукові та прикладні аспекти оцінювання готовності сільських співтовариств до ідентифікації власних проблем, здатності до розроблення стратегічних планів розвитку громади та реалізації конкретних заходів щодо їх виконання [13]. Зокрема, у Центрі превентивних досліджень Університету Колорадо (США) було розроблено методологію оцінювання готовності громад до успішних змін, яка широко застосовується як для дослідницьких потреб, так і для розробки практичного інструментарію надання допомоги громадам у мобілізації активів саморозвитку [14].

У Центрі економічного розвитку громад Університету Вісконсін-Медісон (США) розроблено методологію індексної оцінки рівня готовності громад до економічного розвитку [15]. Ця методологія базується на індексній оцінці економічної готовності громад, яка розроблялась у 1980-ті роки у штаті Вісконсін спільно Департаментом розвитку штату, Державною Радою з сільського розвитку, Центром економічного розвитку громад і Сільськогосподарською консультативною службою Університету Вісконсін-Медісон. Сучасні розробки здійснюються за фінансової підтримки Міністерства праці та професійної підготовки США.

Відділ економіки і політики аграрних перетворень Інституту економіки та прогнозування НАН України, у співпраці з Центром економічного розвитку громад Університету Вісконсін-Медісон (США), розробив для українських умов методологію оцінки адаптаційного потенціалу сільських громад, складовими якої є: 1) оцінка готовності громад до участі в реалізації програм розвитку; 2) оцінка готовності громад до економічного розвитку. Після розробки інструментарію обох перелічених частин методології та пристосування його до вітчизняних умов розпочато польові дослідження безпосередньо у сільських громадах в Україні. Оцін-

ка готовності громад до участі в реалізації програм розвитку здійснюється на основі опитування членів сільського співтовариства, які представляють його різні соціальні сегменти (фокус-групи). До фокус-групи включають рядових мешканців села, представників громадських і релігійних організацій, сільської інтелігенції, підприємців, місцевих органів влади і самоврядування. Спочатку на зборах фокус-групи складається перелік проблем, які на даний час є найбільш актуальними для сільського співтовариства і шляхом голосування з них виокремлюється одна, за вирішення якої слід було б узятись у першу чергу. Після цього за спеціальною анкетой проводиться опитування членів фокус-групи про різні аспекти виокремленої проблеми.

Анкета для опитування з метою оцінки готовності громади до участі в реалізації програми розвитку містить 6 розділів (блоків), у яких за відповідями на ряд запитань можна визначити, наскільки представник того чи іншого сегмента громади розуміє та сприймає необхідність розв'язання проблеми, вбачає його реальні можливості та готовий особисто брати у ньому участь. Розділи анкети присвячено з'ясуванню таких питань.

А). *Зусилля громади*: які програми (державні, приватні, благодійні та ін.) або заходи щодо розв'язання виокремленої проблеми вже реалізовувались у громаді; які пропозиції щодо цього обговорювались на неформальних зібраннях (на стихійних сходках і ринках, у школах і церквах і т. п.); які пропозиції розроблялися сільрадою тощо. Б). *Усвідомлення громадою необхідності зусиль* (виявляються особиста оцінка членом фокус-групи важливості виокремленої проблеми (за певною шкалою) і рівень розуміння кожним конкретних дій, які б могли привести до її розв'язання); обізнаність широкого загалу і можливість окремих думок різних верств селян із зазначених питань. В). *Лідерство*: хто є визнаними лідерами у розв'язанні виокремленої проблеми; чи важливим тут є лідерство взагалі; як діють лідери. Г). *Психологічний клімат у громаді*. Д). *Знання громади про проблему*: якою мірою члени громади знають про причини і наслідки її виникнення; як це впливає на широкий загал селян. Е). *Ресурси для розв'язання проблеми і запобігання її виникненню*: якою мірою доступні місцеві ресурси (люди, час, гроші та ін.) для підтримки зусиль з її вирішення.

Після опитування проводиться оцінювання відповідей кожного респондента за бальною системою, і визначається середня оцінка для фокус-групи по кожному розділу (блоку) анкети та в цілому по ній. Залежно від величини загальної оцінки визначається готовність громади до розв'язання виокремленої проблеми за 9-бальною шкалою в діапазоні рівнів від "1. Неусвідомлення" до "9. Високий рівень громадської співпраці".

Оцінювання готовності громад до вирішення їх проблем – не самоціль, а необхідний крок до розроблення стратегій (планів), а також до практичних дій як з розв'язання конкретних завдань, так і з розвитку громади в цілому. Слід зазначити, що навіть сама процедура оцінювання дає певний поштовх до згуртування сільського співтовариства, тому насправді рівень "1. Неусвідомлення" характеризує нижню межу відліку, а не реальний стан його готовності до розв'язання виокремленої проблеми: як правило, він є вищим хоча б тому, що на першому етапі оцінювання фокус-група виокремлює найважливішу проблему,

тобто усвідомлює її. Розроблення ж стратегій, а особливо – практичні дії з їх виконання, істотно підвищують цей рівень.

Визначення *рівня адаптаційного потенціалу громад в економічному розвитку* є окремим напрямом оцінювання їх готовності до участі в реалізації програм розвитку і здійснюється за спеціальною процедурою. Його мета – допомога в аналізі сильних і слабких сторін сільського співтовариства перед тим, як розроблятися план розширення можливостей його економічного розвитку. Оцінювання здійснюється на основі відповідей респондентів, які відображають їхнє сприйняття економічної ситуації та умов життя в селі, а також вплив на них місцевих жителів. Фокус-група формується за викладеним вище підходом. Анкета охоплює 10 груп запитань, які стосуються: 1) організаційного потенціалу громади; 2) планування економічного розвитку; 3) підтримки існуючої господарської діяльності; 4) активізації підприємницької діяльності; 5) залучення нового бізнесу на село; 6) розповсюдження інформації про громаду; 7) людського потенціалу; 8) фінансових ресурсів; 9) можливостей інфраструктури; 10) якості життя. В цілому в анкеті міститься понад 100 запитань, щодо яких члени фокус-групи повинні вибрати один з 5 варіантів відповідей: "повністю згоден", "переважно згоден", "переважно не згоден", "зовсім не згоден", "не знаю". Ці відповіді оцінюються в балах у діапазоні від 4 ("повністю згоден") до 1 ("зовсім не згоден"); відповідь "не знаю" отримує нульову оцінку.

Оцінки відповідей підсумовуються, і визначається середній бал по кожному із запитань. Аналіз усіх усереднених оцінок дозволяє встановити сильні та слабкі сторони економічного розвитку сільського співтовариства і на цій основі розпочати планування й реалізацію відповідних дій. Так, наприклад, якщо найнижчі оцінки отримала група відповідей на запитання про діяльність підприємств (осіб), яким сільські жителі здають в оренду свої земельні ділянки, то може бути прийняте рішення про створення об'єднання селян – дрібних землевласників, щоб на основі консолідації зусиль добиватися повнішої реалізації своїх прав та інтересів. Або якщо найвищі оцінки отримали відповіді про рівень людського потенціалу членів сільського співтовариства, доступність послуг дорадчих служб та мережі Інтернет, стан місцевої інфраструктури, то дії громади мали б активізуватись у напрямі пошуку можливостей розвитку малого підприємництва та креативної діяльності як у виробничих галузях, так і у сфері послуг. Особлива увага приділяється відповідям "не знаю": їх наявність означає, що для села певні фактори економічного розвитку або є недоступними, або не вважаються серйозними.

Як уже вказувалось, оцінювання адаптаційного потенціалу сільських громад – важлива передумова для розроблення і втілення в життя стратегій або планів їх власного розвитку, вагома ланка у ряді дій, пов'язаних з їх згуртуванням і саморозвитком. Іноді ці дії розгортаються спонтанно, в результаті нагородження у співтоваристві потенціалу довіри, налаштованості на співпрацю і взаємодію тощо, тобто "критичної маси" соціального капіталу. Але в більшості випадків потрібна наявність певних зовнішніх умов для виникнення у сільського співтовариства спонукальних імпульсів до згуртування: спочатку, наприклад, з метою участі у проекті, ініційованому владою або донорами (власне, наявність

проекту і є згаданою умовою), потім – в оцінюванні власних можливостей (інформація про наявність методів такого оцінювання теж є згаданою умовою), далі – у розробленні та реалізації стратегій розвитку тощо. Формування умов і мотивів, організація роботи з громадами, створення необхідних для цього всього інституцій та інститутів складають зміст політики сільського розвитку.

Державна політика сільського розвитку і саморозвиток громад. У процесі ринкового реформування аграрного сектору механізми державного регулювання життєдіяльності та життєзабезпечення сільського населення, які до цього спиралися на так звану “соціальну діяльність сільськогосподарських підприємств”, перестали діяти і самоліквідувались або були демонтовані. Спроби ж їх відродження на засадах державного патерналізму та централізованого управління залишаються безуспішними, що, поряд з дією інших факторів, відтермінує подолання кризових явищ у сільському секторі суспільства. Централізовані підходи до регулювання розвитку села за принципом “згори вниз” повинні змінитися на децентралізований підхід “знизу вгору”, який спирається на саморозвиток громад. Участь сільських жителів у прийнятті та реалізації рішень про майбутнє своїх сіл розширює можливості їх розвитку на основі місцевих активів громад і створює реальні перспективи для його сталості.

При відновленні державного регулювання сільського сектору суспільства за згаданим підходом необхідно керуватися тим, що політику щодо села слід формувати як *політику сільського розвитку*. Її центральний стрижень – розвиток людини, сільських жителів та їхніх співтовариств. Усе інше – розвиток сільської економіки, інженерної та соціальної інфраструктур, збереження навколишнього природного середовища та агроландшафтів тощо – повинне відбуватися в інтересах сільських жителів та їхніх співтовариств і *через їхню діяльність*. Політика сільського розвитку має бути спрямована на оновлення та нагромадження людського капіталу села; підвищення ділової та громадянської активності членів сільських співтовариств, створення ними громадських, обслуговуючих і виробничих об’єднань з метою диверсифікації та зростання сільської економіки (насамперед, сільського господарства); розширення сфери послуг; збереження локальних екосистем; поліпшення якості життя на селі; подолання бідності.

Хоча низовими ланками системи регулювання розвитку села повинні стати громади (організації на базі громад), надзвичайно важливим є офіційне, зафіксоване у нормативних документах і урядових рішеннях визнання того, що політика сільського розвитку – це державна політика, реалізацію якої забезпечують Уряд України і відповідний орган державної виконавчої влади. У більшості країн такі функції виконує міністерство, відповідальне за аграрний сектор економіки. У Польщі, наприклад, це Міністерство сільського господарства і розвитку села (Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi), причому повноваження цього органу і самого міністра щодо розвитку сільського господарства і сільського розвитку чітко окреслено. Так, призначення Голови Каси сільськогосподарського соціального забезпечення (KRUS), яка функціонує під егідою цього міністерства, відбувається за поданням його очільника як міністра у справах розвитку села. В Україні ж аграрне міністерство упродовж тривалого часу намагалось або мінімізувати функ-

цію регулювання розвитку села, або навіть уникнути її, тому відбудову системи такого регулювання слід починати з найвищого урядового рівня. На загальнодержавному рівні важливо консолідувати зусилля шляхом залучення до цього процесу всіх органів державної виконавчої влади, для яких сільська місцевість входить до сфери їх відповідальності, та органів місцевого самоврядування. У цьому зв'язку доцільно здійснити такі інституційні зміни.

1. З метою забезпечення міждисциплінарного підходу і координації роботи з формування та реалізації державної політики розвитку села на засадах державно-приватного партнерства необхідно створити Державне агентство сільського розвитку як центральний орган державної виконавчої влади, діяльність якого спрямовується Кабінетом Міністрів України. У діяльності відповідних міністерств і відомств аспекти сільського розвитку повинні виокремлюватись у складі політик: аграрної, соціальної, регіональної, регуляторної та ін. Органи державної виконавчої влади повинні забезпечувати справедливі умови доступу сільських жителів до суспільних благ з урахуванням специфіки сільських територій, яка, у свою чергу, зумовлює більші витрати на надання послуг на селі внаслідок значної дисперсії сільського населення.

2. Профільним органом державної виконавчої влади у виконанні завдань сільського розвитку слід визначити Міністерство аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики). Фінансування заходів політики сільського розвитку в умовах фінансових обмежень необхідно здійснювати на засадах "фандрайзингу" * і створення більш ефективної синергії між різними діючими урядовими програмами в аграрному секторі.

3. Для забезпечення адресного використання обмежених бюджетних коштів для розвитку села Мінагрополітики при узгодженні з громадським сектором слід визначити пріоритетні напрями державної підтримки аграрного сектору з урахуванням регіональної специфіки та сучасного стану сільського розвитку. Такі напрями стануть цільовим орієнтиром для всіх міністерств у виконанні їх функцій з розвитку сільської місцевості.

4. Пріоритетними напрямками для урядових програм сільського розвитку мають стати:

– економічний розвиток сільських громад (підтримка особистих селянських і сімейних фермерських господарств, малих і середніх підприємств; створення організаціями сільських громад нових виробництв, які б забезпечили нові робочі місця);

– розвиток людських ресурсів (освіта дорослих; дошкільна і шкільна освіта; профорієнтація; охорона здоров'я; здоровий спосіб життя; консультаційна підтримка);

– екологічно безпечне використання і збереження місцевих природних ресурсів (земельних, мінеральних, лісових, водних, рекреаційних і туристичних, еколандшафтів, флори та фауни);

– інвестування в інженерну та соціальну інфраструктуру.

5. Необхідно децентралізувати фінансування пріоритетних напрямів сільського розвитку, визначених Мінагрополітики. Це означає, що бюджетні кошти направ-

---

* Накопичування фінансових ресурсів з різних джерел.

лятимуться безпосередньо на рівень сільських громад для підтримки локальних проектів, розроблених організаціями на базі цих громад і відібраних на конкурсних засадах відповідно до встановлених вимог.

6. Сільські (селищні) ради повинні брати якнайактивнішу участь у розробленні, реалізації та фінансуванні локальних програм розвитку. Цьому сприятимуть дії з децентралізації державного управління, що супроводжуватимуться збільшенням надходжень до місцевих бюджетів завдяки змінам у податковому та бюджетному законодавствах (зокрема, доцільно переглянути фіксований сільськогосподарський податок для сільськогосподарських підприємств, які є учасниками корпоративних структур).

7. Для акумулювання фінансових ресурсів з різних джерел на локальному рівні сільські територіальні громади мають створити фонди локального розвитку (ФЛР) як інституції з консолідації людських і матеріальних ресурсів для спільного розвитку місцевого господарства та фінансування локальних проектів; кошти ФЛР не можуть використовуватися на споживчі цілі членів громади. Джерелами наповнення ФЛР повинні стати: погектарні платежі орендарів земельних часток (паїв), розташованих у межах сільської ради; кошти донорів; благодійні внески; внески членів громад (грошові, матеріальні, у вигляді послуг і трудової участі). Погектарні платежі до ФЛР орендарів земельних часток (паїв) – це плата виробників сільськогосподарської продукції за користування елементами життєвого середовища сільських жителів для його розширеного відтворення. Внески та їх розмір (з урахуванням характеру сільськогосподарської діяльності, якості та місця розташування земельних ділянок тощо) обумовлюються громадою у процесі укладання її членами договорів оренди землі та фіксуються в окремій угоді.

Викладене свідчить про необхідність реформувати структуру органів державної виконавчої влади, що здійснюють державне регулювання розвитку сільськогосподарства і села. Вище вже йшлося про створення Державного агентства сільського розвитку як центрального органу державної виконавчої влади, який, по-перше, формує та реалізує національну політику у сфері розвитку села на засадах державно-приватного партнерства і, по-друге, координує роботу всіх органів виконавчої влади (відповідальних за реалізацію не тільки аграрного, але й соціального, регіонального, бюджетного, податкового та інших напрямів державної політики) з виконання їх функцій щодо сільського розвитку. З огляду на міжвідомчий характер діяльності цього агентства, важливо, щоб його керівником призначався один з Віце-прем'єр-міністрів України. До складу агентства мали б входити високі представники міністерств і відомств, діяльність яких поширюється на сільську місцевість, а його робочим органом міг би бути Департамент сільського розвитку Мінагрополітики як міністерства, профільного у виконанні завдань сільського розвитку.

На регіональному і районному рівнях у складі органів державної виконавчої влади слід виокремити структурні підрозділи, що є представниками агентства. Вони повинні забезпечувати реалізацію державної політики щодо розвитку села та координувати відповідну роботу регіональних і районних органів влади. На місцевому (низовому) рівні необхідно запровадити посаду представника агент-

ства (агента з сільського розвитку) у розрахунку одна посада на 1500–2000 жителів. Головним завданням цієї посадової особи мають стати виявлення сільських лідерів, згуртування громад та ініціювання їх участі у заходах місцевого розвитку. Представники агентства повинні проживати в селах і працювати з сільськими громадами на постійній основі.

Мережа представників агентства на місцях – базова складова управлінської структури сільського розвитку. Через неї має здійснюватися безпосередній двосторонній зв'язок (постійний діалог) центрального органу державної виконавчої влади з сільськими громадами з усіх питань формування й реалізації політики сільського розвитку (в тому числі контролю за проходженням коштів, які виділятимуться на реалізацію програм сільського розвитку, до кінцевого бенефіціара – сільської громади). Цим закладається фундамент для формування нового інституційного середовища з метою поєднання аграрного і сільського розвитку через пряме залучення сільського населення.

Список використаної літератури

1. Экономическая энциклопедия. – М. : ОАО Издательство "Экономика", 1999. – С. 439.
2. Гриценко А. Методологічні основи модернізації України // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 12.
3. Ставка на нове. Українські хлібороби активніше оновлюють парк техніки // Україна молода. – 2014. – 4 лют.
4. Гейць В., Юрчишин В., Бородіна О., Прокопа І. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 4.
5. Бородіна О.М., Гейць В.М., Гуторов А.О. та ін. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. ; [за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи]. – К. : Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2012.
6. Бородіна О.М., Прокопа І.В., Юрчишин В.В. та ін. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір ; [за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної]. – К. : Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2012. – С. 191.
7. Правильною дорогою ідете, панове // Україна молода. – 2013. – 7 лют.
8. Біла під європейським прапором // Україна молода. – 2013. – 18 груд.
9. Про нас – USIF [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usif.org.ua/uk/pronas.html>.
10. УФСІ отримав черговий грант від Уряду ФРН на розвиток соціальної сфери [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usif.org.ua/en/news/usif-news/175-2013-10-14-10-41-45.html>.
11. Підбито підсумки конкурсу мікропроектів у Вінницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://usif.org.ua/uk/novini/179-2013-10-28-15-54-41.html>.
12. Від однієї корови – до мініферми // Рідне село. – 2013. – 14 серп.
13. Edwards R.W., Jumper-Thurman P., Plested B.A., Oetting E.R., and Swanson L. Community readiness: research to practice // Journal of Community psychology. – 2000. –

Vol. 28. – № 3. – P. 291–307; *Jumper-Thurman P., Plested B.* Community Readiness : A Model for Healing in a rural Alaskan Community // *The Family Psychologist*. – 2000 (summer). – P. 8–9; *Donnermeyer J.F., Plested B.A., Edwards R.W., Oetting G., Littlethunder L.* Community readiness and prevention programs // *Journal of the Community Development Society*. – 1997. – Vol. 28. – № 1. – P. 65–83.

14. *Plested B., Edwards R., and Jumper-Thurman P.* Community Readiness : A handbook for successful change. Fort Collins, CO: Tri-Ethnic Center for Prevention Research, Colorado State University. – 2006. – 65 p.

15. Community Economic Development Preparedness Index : a handbook / The Center for Community Economic Development of the University of Wisconsin-Madison. – 2004. – 13 p.

References

1. *Ekonomicheskaya Entsiklopediya* [Economic Encyclopedia]. Moscow, Ekonomika, 1999 [in Russian].

2. Grytsenko A. *Metodologichni osnovy modernizatsii Ukrainy* [Methodological foundations of a modernization of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2011, No. 2, p. 12 [in Ukrainian].

3. *Stavka na nove. Ukrain's'ki khliboroby aktyvnishe onovlyuyut' park tekhniki* [A stake on the new. Ukrainian grain-growers renew more actively the technopark]. *Ukraina Moloda – Young Ukraine*, Feb. 4, 2014 [in Ukrainian].

4. Heets' V., Yurchyshyn V., Borodina O., Prokopa I. *Sotsioekonomichna modernizatsiya agrarnogo sektoru Ukrainy (kontseptual'ni polozhennya)* [A socio-economic modernization of Ukraine's agrarian sector (conceptual positions)]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2011, No. 12, p. 4 [in Ukrainian].

5. Borodina O.M., Heets' V.M., Gutorov A.O., etc. *Ukrains'ka Model' Agrarnogo Rozvytku ta ii Sotsioekonomichna Pereorientatsiya* [The Ukrainian Model of Agrarian Development and Its Socio-Economic Orientation], edited by V.M. Heets', O.M. Borodina, I.V. Prokopa. Kyiv, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2012 [in Ukrainian].

6. Borodina O.M., Prokopa I.V., Yurchyshyn V.V., etc. *Sotsioekonomichni Rozvytok Sil's'kogo Gospodarstva i Sela: Suchasnyi Vymir* [Socio-Economic Development of Agriculture and Villages: Modern Dimension], edited by O.M. Borodina. Kyiv, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2012 [in Ukrainian].

7. *Pravyl'noyu dorogoyu idete, panove* [Gentlemen, your way is proper]. *Ukraina Moloda – Young Ukraine*, Feb. 7, 2013 [in Ukrainian].

8. *Bila pid evropeis'kym praporom* [Pure under the European flag]. *Ukraina Moloda – Young Ukraine*, Dec. 18, 2013 [in Ukrainian].

9. *Pro nas – USIF* [About us – USIF], available at: <http://www.usif.org.ua/uk/pronas.html> [in Ukrainian].

10. *UFSI otrymav chergovy grant vid Uryadu FRN na rozvytok sothial'noi sfery* [UFSI received a regular grant from the Government of Germany for the development of the social sphere], available at: <http://www.usif.org.ua/en/news/usif-news/175-2013-10-14-10-41-45.html> [in Ukrainian].

11. *Pidbyto pidsumky konkursu mikroproektiv u Vinnyts'kii Oblasti* [The competition of microprojects in Vinnitsa region is completed], available at: <http://usif.org.ua/uk/novini/179-2013-10-28-15-54-41.html> [in Ukrainian].

12. *Vid odniei korovy – do minifermy* [From one cow – to a minifarm]. *Ridne Selo – Native Village*, Aug. 14, 2013 [in Ukrainian].

13. Edwards R.W., Jumper-Thurman P., Plested B.A., Oetting E.R., and Swanson L. Community readiness: research to practice. *J. of Community Psychology*, 2000, Vol. 28, No. 3, pp. 291–307; Jumper-Thurman P. and Plested B. Community Readiness: A Model for Healing in a rural Alaskan Community. *The Family Psychologist*, 2000 (summer), pp. 8–9; Donnermeyer J.F., Plested B.A., Edwards R.W., Oetting G., and Littlethunder L. Community readiness and prevention programs. *J. of the Community Development Society*, 1997, Vol. 28, No. 1, pp. 65–83.

14. Plested B., Edwards R., and Jumper-Thurman P. *Community Readiness : A Handbook for Successful Change*. Fort Collins, CO, Tri-Ethnic Center for Prevention Research, Colorado State Univ., 2006.

15. *Community Economic Development Preparedness Index : a handbook / The Center for Community Economic Development of the University of Wisconsin-Madison*, 2004.

Стаття надійшла до редакції 13 березня 2014 р.
